

Pospíšil, Ivo

**Úspěšný pokus o směrovou a personalistickou historii moderní ruské literatury :
nad Ruskou moderní literaturou Milana Hraly**

Slavica litteraria. 2008, vol. 11, iss. 2, pp. [87]-97

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103445>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IVO POSPÍŠIL

ÚSPĚŠNÝ POKUS O SMĚROVOU A PERSONALISTICKOU HISTORII MODERNÍ RUSKÉ LITERATURY¹ NAD *RUSKOU MODERNÍ LITERATUROU* MILANA HRALY

Abstrakt

Autor přítomného přehledu se zabývá pokusem Milana Hraly o personalistické dějiny moderní ruské literatury. Chválí jeho smysl pro prostupování literatury a jejího historického a politického pozadí a pro spoje vedoucí od moderní ruské literatury k její klasické minulosti. Na druhé straně kritizuje několik autorových opomenutí týkajících se některých jevů ruské literatury a nedostatek rovnováhy mezi literárními druhy, mezi nimiž zvláště o dramatu a poezii je pojednáno méně, než by mělo. Obecně pokládá tyto dějiny v souvislostech evropské rusistiky za velmi úspěšné dílo.

Abstract

The author of the present outline deals with Milan Hrala's attempt at the personalistic history of modern Russian literature. He praises his sense of the permeation of literature and its historical and political background and the links leading from modern Russian literature towards its classical past. On the other hand, he criticizes several omissions of the author concerning some phenomena of Russian literature and partly a lack of the balance between literary kinds in which especially drama and poetry are dealt with less than they should be. In general, he regards this history as a very successful work in the context of European Russian studies.

Klíčová slova

personalistická historie literatury ■ areálová koncepcie literárních dějin ■ literatura a politika ■ moderní literatura a její diachronní pozadí

Key words

personalistic history of literature ■ area conception of literary history ■ literature and politics ■ modern literature and its diachronic background

Kdo nikdy nepsal nebo nenapsal jakýkoli historický přehled literatury nebo slovník spisovatelů či literárních děl, neřku-li skutečné dějiny, nemůže vědět, o jak obtížný úkol jde. Kdysi jsem si pro sebe, ale také pro potřeby jednoho slovníku, jednoho článku a jednoho posouzení formuloval zkusmo několik kritérií pro to, co má být do takových dějin zařazeno:

1) Estetické kritérium. Mělo by být zcela základním a určujícím, ale jednak se v zejména v populárních edicích jen těžce rozsáhleji uplatňuje, jednak zvláště

¹ Milan Hrala: *Ruská moderní literatura 1890–2000*. Karolinum, Univerzita Karlova, Praha 2007, 767 s.

v případě ruské literatury, širěji slovanských literatur, je vymezováno poněkud jinak, nebo průběžně zatlačováno dalšími faktory – dívat se na ruskou literaturu jen z hlediska estetického nelze již kvůli jejímu dlouhodobému polyfunkčnímu zatížení a také z toho hlediska, že zvláštnosti ruské literatury, zejména zvýrazněná funkce eticko-didaktická, jsou často pokládány za hlavní distinktivní znak ruské literatury jako celku a dokonce v jistém smyslu za její transformovanou estetickou hodnotu. 2) Kritérium vývojového poetologického impulsu. Zde se setkáváme s problémem, které autory a která díla budeme pokládat z hlediska delšího vývoje za nosné a budeme je zdůrazňovat; v případě nynějšího vývoje jde v podstatě o futurologickou extrapolaci, tedy o odhad dalšího vývoje. Stává se, že nejen literárněhistorická kompendia, ale také antologie dobové literatury mohou výborně uspět nebo naopak se mohou stát příklady naprostého selhání prognostických schopností autora nebo autorů. 3) Relativizační kritérium vyjadřuje hodnotovou změnu vzhledem k charakteru národní literatury a jejích vlastních hodnot: to, co by nebylo možné uvést jako obecně přijatelnou hodnotu, je nutné uvést vzhledem k tomuto faktoru, tedy ve vztahu k národnímu společenství: tento faktor musíme v slovanských literaturách obecně brát vždy v úvahu. 4) Reprezentační kritérium nabádá k vyrovnanosti kompendia ve smyslu přiměřeného a rovnoměrného zastoupení směrů, tendencí a poetik: vychází z primárně naučného a informativního charakteru kompendia a vede k větší objektivitě tím, že pokrývá i jevy, které by jinak autor nebo autoři tak silně nezohledňovali. 5) Komparativně vztahové kritérium vyjadřuje vztah dané literatury nebo literatur k přijímajícímu prostředí, v daném případě českému. Je třeba, aby se zohlednila popularita toho kterého autora nebo díla či význam překladu pro recipující národní literaturu apod. 6) Národně politické kritérium vyjadřuje všeobecně přijatelné nebo dokonce morálně závazné požadavky národního společenství vůči autorům kompendia; pohled na vlastní národní literatury a jejich společenské začlenění je jiný než pohled ze strany, např. český. 7) Individuálně tendenční kritérium ukazuje na subjektivní preference, záliby a vkusy autora nebo autorů, které ovlivňují výběr literárních jevů a jejich proporce: projevilo se i v řadě slovníků vydávaných nyní pražským nakladatelstvím LIBRI, např. v Slovníku českých nebo Slovníku slovenských spisovatelů, zejména s ohledem na předpřevratové poměry (před rokem 1989), na politickou pozici spisovatelů a jejich poetiku. 8) Kritérium časové perspektivy vyjadřuje proporce minulosti a současnosti: kompendia typu slovníkových příruček obvykle preferují novou literaturu: to, co je časově nejbližší, vidíme také nejzřetelněji; to však neznamená, že hodnotově přesně, spíše naopak; to, co je vzdálenější, vidíme jen v obrysech. Kompendia se v úloze tohoto faktoru výrazně liší. Hralova *Ruská moderní literatura* v podstatě bere všechna tato kritéria v úvahu, nezveličuje ruská specifika, ale na druhé straně se zase nesnaží Rusko poměřovat jen našimi kritérii.

Další šťastnou okolností recenzovaných dějin, které nejsou přímo jako „dějiny“ deklarovány, je jeden autor, nikoli kolektiv; navíc autor zkušený, který prošel také několikerou zkouškou dějin, tentokrát obecných, a přesto nebo právě proto má již ustálený systém kritérií, s relativně pevnou názorovou koncepcí, která se sice ne-

musí každému líbit, neboť rozhodně nepatří ke krajním, vyhraněným, ale i z toho důvodu má značnou poznávací hodnotu. Označili bychom ji ne zcela přesně jako **směrově personalistickou**, neboť analýza osobností, jejich života, psycho-sociální stavby, jejich poetiky a schopností poetologického impulsu, nejlépe v nějakém blízkém seskupení, pokládám za stěžejní. Tematické dělení, k němuž se někdy autor uchyluje (táborové téma, válečné téma, fantastika, věda a technika) – stejně jako občasné žánrové či druhové – subsumuji pod směrové, neboť s ním souvisí, i když ne zcela; generace a „kroužky“ (lianozovský) bychom mohli také správně spojovat se směry a osobnostmi. Pravda ovšem je, že heterogenní materiál a zvláště nedostatečný časový, a tudíž i axiologický odstup od literatury konce minulého století, se tu projevuje přece jen menší přehledností, takže koncepční, filozoficko-dějinně politologický přístup se tu pomalu rozpouští pod údery syrového materiálu.

Tato směrově osobnostní koncepce literárních dějin se v pražské rusistice zvolna utvářela od druhé poloviny 50. let 20. století a dílo Milana Hraly (nar. 1931), stejně jako třeba ještě výrazněji Miroslava Drozdy (1924–1990), i když se oba vyvíjeli později poněkud jinak (Hrala směrem k translatoologii, Drozda – možná také pod vlivem publikačních možností na Západě a jednoho z tamních tehdejších diskurzů – k poetologii a naratologii), to vcelku průkazně dokládají: individualnost tvorby a současně zapojení do skupinových poetologických celků, které jako by tvořily mezičlánek od kreativního jedince k sociálně politické struktuře, také odpovídalo tehdejšímu poměru a zdá se, že jim odpovídá stále – což je možná jedno z nejzajímavějších obecnějších zjištění, k němuž nad Hralovým kompendiem docházíme. Když jsme se zmínili o pražské rusistice, můžeme jen dodat, že její vývoj od 40. do 90. let minulého věku by si zasloužil hlubšího studia, aby se s vaničkou nevyklínil i dítě: i v jejím oficiálním proudu tu totiž v 70. a 80. letech vznikaly hodnoty, které mají ve vývojovém řetězci české literárněvědné rusistiky důstojné místo; problémem však zůstává v jistém slova smyslu slabší míra kontinuity – ale to má své mimoliterárněvědné příčiny.

Silným a současně i slabým místem pražské rusistiky byla její zřetelná politologická či přímo politická orientace: když nahlédneme na tuto produkci v rozpětí od 50. let 20. století po současnost, je tato tendence zřetelná, i když politická proudění, na něž reaguje a které afirmuje nebo neguje, jsou různá, často i protikladná – a to trvá v podstatě dodnes; ideové preference se však přece jen více prosazují skrze filozoficko-esteticko-poetologické výkladové bloky. V tomto smyslu je Hralova kniha součástí těchto tendencí, ale také se jim vymyká: rozhodně není konjunkturální, je seriózní, její autor je uvážlivý, neukvapuje se s předčasnými závěry, nechává za sebe často hovořit jiné a již tím, že ten či onen citát vybere nebo jej nějak komentuje, dává nepřímě najevo svůj názor: v naratologii se tomu říká „nepřímá objektivizace vypravěčova subjektu“. Neřekl bych, že jde o přílišnou opatrnost: jde o vědomí odpovědnosti k tradici, k materiálu i koncepci, již vytváří, neboť je zbytečné přílišným radikalismem a neuvážeností nebo naopak konzervatismem deformovat explikovaný vývoj.

Charakteristický je v tomto smyslu již *Úvod*, jenž Milan Hrala koncipuje s přehledem, suverénně, leč uvážlivě: „Ruská kultura a zvláště literatura prochází

v posledních dvaceti letech složitým, procesem, který nelze chápat jako jednorázové ‚přehodnocení‘ na základě jakési předem dané doktríny ideologického či politického charakteru. V tomto procesu postupně krystalizují a vynikají skutečné hodnoty, do pozadí ustupují konjunkturální díla, pseudohodnoty a efemérní výstřelky. Je to záležitost v prvé řadě literárních vědců a badatelů domácích i cizích, přičemž nemalou úlohu má studium archivů, literárních pozůstalostí, memoárů a korespondence, ale také porovnání různých koncepcí a přístupů.² Autor tu charakterizuje v jistém smyslu „ruskou“ chaotičnost a nepřehlednost názorovou i vnitřně literární, diskuse, které se přenesly z ideologické roviny do věcné, ale také někdy šokující detaily názorových proměn nebo utajených názorů, které se teprve nyní dostávají na povrch. Je zřejmé, že i kdysi vládnoucí strana se pod povrchem přísného centralismu dělila na názorové proudy (M. Hrala uvádí případy disidenta Eduarda Limonovova, který se stal předsedou nacionálně bolševické strany, nebo komunistického funkcionáře, i u nás dobře známého herce a režiséra Olega Tabakova, jenž o sobě prohlásil, že byl vždy zarytým antikomunistou). Doceňuje tu také úlohu náboženství, zejména ortodoxní (pravoslavné) větve křesťanství, které sice retardovalo např. vývoj některých druhů umění (sochařství a malířství), ale zase bylo více než západní katolicismus a protestantismus blíže člověku a jeho potřebám (i to je ovšem diskutabilní, Leskov a Tolstoj by asi soudili jinak). Kdesi jsem konstatoval spíše nedokončenou sekularizaci, jež se v Rusku projevila a projevuje i v podobě nábožensky orientované kultury a literatury.³ Hrala stejně tak překvapivě a nevzrušeně líčí i dnes se projevující názorové duality, pro Středoevropána jakoby absurdní: negaci SSSR, ale uznávání jeho velkých vítězství, protikladný postoj k válce v Afghánistánu, spor o velmocenskou úlohu Ruska, nezdolný ruský mesianismus. Přesně autor také charakterizuje velký význam slova, tedy i zapsaného, literatury – kupodivu i dnes, i když mnozí tu předvíдали její pád v tradičním slova smyslu, kdy literární díla po nocích četli carové a generální či první tajemníci komunistické strany. Stejně cenná je také pasáž o úloze prostoru v ruských dějinách, tedy i literatuře: to známe už od P. J. Čaadajeva a jeho prvního Filozofického listu (1836), početní velikost ruského národa, postupný přechod k etnické charakteristice občanů Ruské federace, ale současně v jistém smyslu národnostní tolerance, dále jistý druh sebemrškačství, tedy masochismu; jinak mě dost překvapilo, že se tu autor výrazněji neopřel o Nikolaje Berďajeva, jenž ruské duality ve svém díle uspokojivě popsal již před mnoha desetiletími, navíc s vizionářským nadhledem.

Tam, kde Hrala píše o české recepci Ruska, ruské kultury a literatury, píše takřka o všem důležitém (obrození s jeho „ruskou kartou“, Ottova Ruská knihovna a jiné podobné projekty, Jana Neruda a Karel Kramář i T. G. M., československé legie), snad tu chybí jen to, že se Rusko recipovalo i jinde než v Praze a nejbliž-

² M. Hrala, cit. d. s. 7.

³ I. Pospíšil: Povaha a vývoj ruského románu (Nástin problematiky). SPFFBU, XLV, D 43, 1996, s. 53–66; dále mj. v knize Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátků k výhledu do současnosti. Brno 2005.

ším okolí (když nepočítám Moravana a Slováka T. G. M., který je tu uveden, snad L. Janáček postačí, ale také autor prvních českých, byť kompilativních dějin ruské literatury Alois Vrzal – tedy A. G. Stín – mimochodem je tu spojován jen s překladem povídek M. Gorkého, zatímco mnohem význačnější je jako objevitel druhdy zasutých autorů, mezi nimi N. S. Leskova jako dosud jediný překladatel románu *Soborjane* – jeho nepovedený název *Duchovenstvo sborového chrámu* Hrala ostatně přejímá i brněnský sazeč F. Vymazal jako sestavovatel první antologie slovanských poezií včetně ruské aj.). Za nejpodstatnější část úvodu však pokládám střizlivý výklad česko-ruského vztahu ve 20. století, mj. s příznačným citátem z Václava Bělohradského, který se tu shoduje s bývalým disidentem A. Zinovjevem: „Sovětský komunismus byl totiž jednou z historicky možných (i když, jak se ukázalo, příliš nákladných) cest k modernosti, která vedla přes rozhodující roli státu, osvícené menšiny a vědy o společnosti. Komunismus navrhl dovršit Osvícenství sociální revolucí, která by osvobodila člověka od potřeby vymýšlet si různá zásvětí, protože lidská práce řízená socialistickým státem změní tento svět v ‚ráj na zemi‘. Byl to strhující projekt, zdál se kolumbovým vejcem lidských dějin...“⁴ Z toho vychází také pozitivní až nadšený vztah českých umělců a spisovatelů k dění v SSSR – Velký Sen skončil v Rusku i u nás tragédií. M. Hrala však vidí jednotlivé etapy konce „snu“ velmi přesně a precizně rozlišuje, včetně tzv. normalizace a postoje k tzv. perestrojce. Současně konstatuje úbytek zájmu o Rusko a ruskou literaturu po roce 1989, což mělo své historické příčiny. Dodal bych a možná se to pokusil upřesnit v tom smyslu, že počátek českého antisověťismu a antirusismu, se rozhodně nedatuje rokem 1968; je mnohem starší a vrací nás až do 19. století, jistě však k období meziválečnému: od druhé poloviny 50. let 20. století byl již v intelektuálních kruzích v podstatě módní a je dodnes – snad by o jeho podstatě a peripetiích měla někdy vzniknout fundovaná studie, jež by udělala pro studium české recepce Ruska mnoho; komparace znamená ovšem i studium resistencí, nikoli jen shod a rozdílů. To nejpodstatnější však najdeme o pár řádků dále, kde autor definuje adresáta své knihy (odborníci i širší kulturní veřejnost, kniha má napomoci lepší orientaci v ruské literatuře: je to úkol i tak velký, ale přece jen skromně formulovaný – kniha je po delší době první rozsáhlejší interpretací ruské literatury v ucelené podobě): „Studie se snaží o jistou objektivitu soudů, neboť se chce vyhnout výstřelkům, které se objevily v Rusku. Jak už bylo řečeno výše, období od roku 1985 představuje zásadní názorový zlom v pohledu na dějiny ruské literatury 20. století. Za takové situace se vždy nutně prosazují extrémní názory, které však po jisté době jsou korigovány seriózní odbornou prací. Podle některých signálů se zdá, že tato doba již nastala.“⁵ K tomu je třeba říci, že na tuto dobu jsme ani nemuseli čekat: seriózní studium ruské literatury se tady snad odehrávalo vždy, i když často na různých místech českojazyčného teritoria.

⁴ V. Bělohradský: Paďouři a bojovníci. Co nám dluží čeští komunisté. Salon, literární příloha Práva, č. 276, 13. července 2002, s. 3, cit., dle Hrala, cit., d., s. 22.

⁵ Hrala, cit. d., s. 25.

Kruciálním bodem každých dějin je periodizace: už jsem konstatoval, že hlavní ukotvení je tu personálně směrové, a to zvláště pro první polovinu 20. století: personálně propojená směrovost je pak často nahrazována tituly jako *Zpět ke kořenům* nebo *Konec – a znovu začátek*, uvnitř pak tematologickým anebo druhově tematologickým dělením. Dalším problémem jsou proporce, tedy co tam je, co není a v jakém rozsahu. Zde se obvykle každá kritika vyřadí, proto raději zachovám odstup a vrátím se k tomu v komentáři níže. Pro širší veřejnost, ale i odborníky jsou důležité různé tabulky a přílohy, např. rejstřík literárních směrů a skupin, jmenný rejstřík, přehled nositelů Nobelovy ceny za literaturu a ovšem poznámky a soupis literatury.

Uměle vytvářený předěl mezi ruskou klasikou a modernou překonává Hrala zcela přirozeně tím, že ve vstupním výkladu jde poměrně hluboko do minulosti, vlastně až k staroruským textům, byť jen obrysově. To je správné, jinak vývojovou kontinuitu čtenář nepochopí. Ostatně někdy se o ruské literatuře 20. století hovoří také jako o jednom velkém palimpsestu, pod nímž ovšem prosvítá celá ruská literatura 11.–19. století: aniž bych chtěl generalizovat, myslím, že to do značné míry o ruské literatuře více než o jiné platí doslova.

Skoro stostránková hutná sonda do ruské literatury „předmoderní“ či „proto-moderní“ je založena spíše na deskripci tematické a nezřídka autor parafrázuje – v případě děl epických – jejich syžet. Není to na škodu, ale někdy tu unikají právě ty hlubinné, „palimpsestické“ souvislosti, které z ruské literatury činí jeden velký neustále modelovaný melting pot.⁶ Jde totiž o to, že nejen literární tradice spoluvytvářela literaturu klasickou i moderní, ale také že jí byla zpětně modelována, tedy, že například staroruská literatura tak, jak ji dnes známe, byla vlastně „vytvořena“ až ve 20. století. V jistém smyslu nám pak uniká, jaké byly vlastně klasické kořeny ruské moderny, ruské modernity nebo modernismu – mezi tím bychom měli asi diferencovat, když se za ruského postmodernistu někdy pokládá již A. S. Puškin – to by tu mělo být reliéfněji zdůrazněno, neboť se to odehrávalo v poezii, próze i dramatu na bázi proslulé ruské „nepravdivosti“, toho, co jsme jinde a mnohokrát nazvali prae-post paradox (efekt):⁷ koncepce moderní prózy formulovaná N. M. Karamzinem a hlavně A. S. Puškinem a jinak N. V. Gogolem, podoba shakespearovských „bitter comedies“ u Gribojedova, Puškina a Gogola, reflexivní poezie K. N. Batjuškova, J. A. Boratynského, A. S. Puškina, F. I. Tjutčeva aj. Narativní způsoby pěstované F. V. Bulgarinem a po něm N. S. Leskovem by

⁶ Viz I. Pospíšil: Slovo o pluku Igorově v kontextu současných významů: Keenanova hypotéza a její souvislosti (K pokusu o „nové řešení“ dávného problému původu *Slova o pluku Igorově*). Památce prof. Romana Mrázka. Slavica Slovaca, roč. 42, 2007, č. 1, s. 37–48. Týž: К вопросу о характере древнерусской литературы (Несколько замечаний о структуре, концепции, моделировании и Слове о полку Игореве), Sb. z konference k jubileu prof. Lucjana Suchanka, Kraków, v tisku.

⁷ Viz mj. tyto naše studie: Paradoxes of Genre Evolution: the 19th-Century Russian Novel. Zagadnienia rodzajów literackich, tom XLII, zeszyt 1–2 (83–84), Łódź 1999, s. 25–47. Russkaja literatura: stabil'nost' i labil'nost' koncepcij. Rossica Olomucensia XLIV (za rok 2005), 1. část. Ročenka Katedry slavistiky na Filozofické fakultě University Palackého, Olomouc 2006, s. 43–53.

také neměly být opomenuty, právě na nich stála ruská moderní próza první třetiny 20. století: všichni tito autoři zde přirozeně jsou, ale tato souvislost přesto může být málo zřetelná. Neboť literatura žije nejen politikou, směnami vládnoucích garnitur a syžetovými okruhy, které to reflektují, ale také vnitřním poetologickým pnutím, skrytým, „intrinsic“, jež je relativně stabilní a hlavně imanentní. Právem tu jsou proto poměrně podrobně probíráni N. M. Karamzin a V. A. Žukovskij.

Významné místo má v tomto iniciačním výkladu také literární kritika nebo prostě literární reflexe, kam Hrala zařazuje i V. I. Lenina – ovšem kromě kritiků národnické nebo jiné metodologické orientace: je to pojetí přísně historické a oprávněné – možná by tyto souvislosti měly být objektem i samostatné odborné studie. Nejsm si však jist, zda je tu věnována náležitá pozornost literárním podobám sporu slavjanofilů a zapadníků – to je věc, která se v Rusku dosud neztratila.

Hrala věnuje hodně místa takovým osobnostem, jako byli M. J. Saltykov-Ščedrin – má to logiku, neboť na jeho doteky s modernou se rádo zapomíná, stejně jako na překvapivě modernistickou poetiku Lva Tolstého, jenž jinak modernu nenáviděl⁸; poněkud méně je tak vyložen např. A. V. Suchovo-Kobylin, ruský předchůdce Kafkův. Již zde se projevuje jedna Hralova vlastnost, která je opět jeho silou, ale taky trochu slabostí: jeho střizlivost, střídmost vede k tomu, že jde oprostěně proti proudu, tj. vidí některá díla v jejich rámcové, „holé“ podobě nezatížené přemírou interpretací – a to je v podstatě dobře. Současně však nelze nevidět, že interpretace udělala z Shakespeara to, co je dnes a jak je dnes vnímán, podrobně Dostojevského, Pasternaka, Bulgakova aj. Ignorovat by se to tedy nemělo, i když sdílím s autorem skepsi ve vztahu k hledání „hlubin“ Bratrů Karamazovových, Mistra a Markétky nebo Doktora Živaga (viz dále). Zklamalo mě však neuvedení Fadděje Bulgarina (1789–1859) po tolika letech, kdy se už připomíná, a to dokonce trochu módně, kdy se znovu vydává v Rusku i jinde, kdy vznikají studie apod.; proto jej v rozsáhlejší poznámce podrobněji připomínám – jako recenzent si mohu dovolit být mírně zaujatý.⁹ Důvody jeho bojkotu

⁸ Viz o tom naši studii: Individualita a proud: Lev Tolstoj a ruská moderna. In: Problémy ruskej moderny. Nitra 1993, s. 95–103.

⁹ V Rusku vyšly v současnosti znovu jeho memoáry, hlavní román *Ivan Vyžigin* (1829 i jeho neúspěšné pokračování *Petr Ivanovič Vyžigin* (1831), dílem i jeho kritika a další próza, hodně se o něm píše, v Pskově (regionální blízkost jeho rodišti!) vznikla kandidátská disertace o poetice jeho mravolichných próz. Je ovšem pravda, že se o F. Bulgarinovi psalo i v SSSR 30. let minulého století (viz dále). V několika studiích, z nichž jednu (kde byl Bulgarin zařazen spolu s Leskovem k typickým outsiderům) v osobním rozhovoru v Brně roku 1988 pozitivně komentoval J. V. Mann, jsem zdůraznil zejména poetologický význam F. V. Bulgarina jako tvůrce mravně satirického románu (vlastně uměřené pikareskní satiry), z něhož nepokrytě vycházel Gogol a ruská próza 20. let 20. století, skazové povídky, o niž se opřel Leskov, a originální science fiction dávno před J. Vernem, která nenašla místo ani v zdařilém českém výboru Magický krystal (1982). Existuje také řada internetových odkazů včetně textů v proslulé ruské internetové knihovně: <http://az.lib.ru>. Viz naše studie: Problém autorského typu: Fadděj Bulgarin. Slavica Slovaca 1988, č. 4, s. 366–384. Hořce ironická science fiction Fadděje Bulgarina. Svět literatury 1993, 5, s. 22–28. Fadděj Bulgarin jako literární inspirátor. In: Biele miesta II. Univerzita Konštantína Filozófa, Fakulta humanitných vied (katedra rusistiky), Nitra 1998, s. 29–44. Kromě toho se k němu vracíme v několika knihách

establishmentem za monarchie i sovětské vlády jsou známé, to však nijak neubírá na jeho důležitosti, což potvrzuje známý fakt – řečeno slovy V. Kostfíci – o spisovatelích „z druhé řady“.

Po zdařilé sondě do 19. století přichází ještě zdařilejší kapitola historicko-politologická, bez níž se v práci o Rusku neobejdeme. Hrala tu pokračuje v střízlivém tónu svého úvodu: zejména si vážím jeho přísné historicity ve vztahu k Romanovcům a ruským revolucím, samostatně přistupuje také k bolševické Říjnové revoluci, intervenci a důvodech jejího krachu (odvolává se na pražského emigranta, známého spisovatele J. Čirikova: lid bolševiky nenáviděl, ale šel za nimi, protože mu nabízeli to, co jiní nikoli). Myslím, že brilantně je vyložena také koncepce sovětského režimu za Lenina, Stalina, NEP, trockismus i všechny vývojové varianty, koneckonců i tzv. nepřipravenost SSSR na válku s Německem, střídme a skepticky je vyložena proslulá společensky rezonující diskuse o jazykovědě a jinak se tu píše o N. J. Marrovi (i pro literárního vědce, který zná znovu reeditované práce „marristky“ O. Frejdenbergové, je to pochopitelné). Hrala při vši kritičnosti nepřestává vidět i zjevná pozitiva, jako bylo odstranění negramotnosti, ekonomický vzestup vykoupený však hladomory, v podstatě přesně vidí i dobu Chruščovovu a Brežněvovu, nemluvě o jeho dvou krátce „vládnoucích“ nástupcích. Jisté rozpaky budí snad nepřesnosti ve výkladu éry Gorbačova, neboť se tu asi omylem směšují důsledky neúspěšného vojenského převratu (Gorbačov podle mého osudu nerozpustil KSSS, to se stalo až v důsledku srpnového pokusu o zvrát v roce 1991 a vlastně z příkazu prezidenta Ruské federace Borise Jelcina). Historicky přesně vidí ovšem i éru Jelcinovu, vykládá i jev zvaný „noví Rusové“, ale opomíjí důležitý mocenský střet roku 1993, kdy Jelcin rozstřílel Nejvyšší sovět – v historické paměti však tato událost zůstala (viz Bondarevův román *Bermudský trojúhelník*, 2000, psáno 1995–1999). Hrala tu odkazuje na řadu českých pramenů poznání nejnovějších dějin Ruska, někdy i k populárním a konjunkturálním.

Přestože hlavní metodou je Hralovi podle našeho názoru personalismus a směrovost, jeho výklad nenásilně souvisí s tím, čemu věnoval takovou pozornost předtím: se společností a její politikou. Svědčí o tom název velkého oddílu

o genologii a ruském románu, mj. v *Ruském románu znovu navštíveném* z roku 2005. Tam jsou také formulována hodnocení jeho tvorby, resp. jeho poetologický význam. Odkazujeme i na naše heslo v *Slovníku ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů* (2001). Další literatura ve výběru: M. Lemke: *Očerki po istorii ruskogoj cenzury i žurnalistiki XIX stoletija* (1904), Týž: *Nikolajevskije žandarmy i literatura 1826–1855. Po podlinnym delam tret'jego otdelenija J. I. Veličestva kanceljarii* (1905), V. A. Pokrovskij: *Problema voznikovenija ruskogo "nравstvenno-satiričeskogo romana"*. O genezise "Ivana Vyžigina" (1933), Z. Skwarczyńska: *Tadeusz Bułharyn: wileńskie Towarzystwo Szubrawców* (1963), N. P. Vaslef: *Bulgarin and the Development of the Russian Utopian Genre* (*The Slavic and East European Journal*, 1968, č. 1), G. H. Alkire: *Gogol and Bulgarin's "Ivan Vyzhigin"* (*Slavic Review* 1969, č. 2), Z. Mejszutowicz: *Powieść obyczajowa Tadeusza Bułharyna* (1978), D. Granin: *Svjaščennyj dar*, in: *Trinadcat' stupenek* (1984), A. Rejtblat: "Vidok Figljarin". *Istorija odnoj literaturnoj reputacii* (*Voprosy literatury* 1990, č. 3), A. G. Altunjan: "Političeskije mnenija" *Faddeja Bulgarina. Idejno-stilističeskij analiz zapisok F. V. Bulgarina k Nikolaju I* (1998).

„*Stříbrný*“ a „*železný*“ věk. Zde nutno ocenit, jak se věnuje dříve opomíjenému Vladimíru Solovjovovi a Fjodoru Sologubovi. Ve vztahu k podnětům, jež dala symbolistům teorie A. A. (či O. O.) Potebni (1835–1891), je chybně uveden titul jeho klíčové práce *Myšlení a jazyk*. Právě v partii o symbolismu Hrala poněkud přesouvá důraz na jiné, než bylo obvyklé: vedle Bloka a Bělého je to Innokentij Anněnskij (1855–1909), z mladších pak již zmíněný F. Sologub (1863–1927), Michail Kuzmin (1872–1936) a zejména Alexej Remizov (1877–1957), přičemž je nenásilně spíná i s ruskou postmodernou, dokáže přesně odstínit negativní kritiku V. Poznera, prostě vidí svět i literaturu v něm neschematicky – myslím, že mu k tomu výrazně napomáhá personalistická, resp. nedeklarativně antropologická koncepce literatury.

Ve výkladu o M. Cvetajevové by měly být více vzaty v úvahu memoáry její sestry Anastasije (1894–1993), která za svůj takřka stoletý život stihla napsat řadu memoárových textů, z nichž první vyšel již roku 1971 v Brežněvově SSSR.

Nejlepší je Hralův výklad v pasážích o směrech a skupinách 10.–20. let: ostatně je spoluautorem skvělé knihy, která příliš nezestárla.¹⁰ Místy problematické je to s prózou některých autorů, např. s M. Gorkým, jehož ovšem posuzuje *sine ira et studio*. Výkladovým problémem je, jak se tu kříží hledisko dějinně chronologické a personální: např. pasáže o Gorkém, jehož klíčový význam tkví právě tom, že vytvářel – obrazně řečeno vlastním tělem – most mezi ruským 19. a 20. stoletím – se dovídáme až po mnohem mladších modernistech; i Gorkij (1868–1936) je však spojen s modernou, nejen s klasickým realismem; rozhodně jej nelze vyložit jen jako tzv. proletářského spisovatele. Všimněme si, že jej jako pokračovatele kvalit ruské klasiky v moderním duchu viděl v *Rusku a Evropě* (3. díl) T. G. Masaryk, jemuž byl jednu dobu i politicky blízký (!) – to by si vyžadovalo podrobnější vysvětlení a také bádání: jistě si na ně v budoucnu najde někdo čas. Je třeba v Gorkém najít jiné věci než jen *Podnik Artamonových*, ale i ten lze uvidět jinak; nehledě na rozpačitou diskusi u nás v roce 1986 (od té doby se Gorkému takto nikdo nevěnoval, myslím diskusně – zůstávají práce nedávno zesnulého J. Sekery a starší studie J. Buriana) – myslím, že se Gorkij i u nás do literárního oběhu vrátí. Ad *Nečasové úvahy*: říjnové ozbrojené vystoupení bolševiků byl sice původně palácový převrat, ale s epochálními důsledky, zatímco Únorová revoluce byla asi demokratická (ne zcela) revoluce, která se však nerealizovala. Přesvědčivé jsou výklady Leonida Andrejeva, Ivana Bunina a Alexandra Kuprina (nemohu tu však najít *Jámu*, patřící do světového investigativního hnutí, jemuž dal nechtěně slavné pojmenování někdejší prezident USA Theodore Roosevelt: „muckrakers“, tedy rozhrabávači hnoje).

Nevím, zda pojem „novorealismus“ (místo „neorealismus“, jenž spíše evokuje Itálii) pro nedomodernistické nebo ne zcela modernistické proudy v ruské literatuře 20. století, není příliš široký, a proto stěží funkční: autoři jsou vskutku různí a různý je také jejich vztah k modernistické poetice. Podnětný je výklad J. Za-

¹⁰ M. Drozda – M. Hrala: Dvacátá léta sovětské literární kritiky: LEF – RAPP – Pereval. Univerzita Karlova, Praha 1968.

mjatina, M. Bulgakova, V. Nabokova a A. Platonova – vlastně se zdá, že tato literatura je autorovu srdci nejbližší.

Znovu nutno obdivovat střízlivost, s jakou delikátně vyprává o *Doktoru Živagovi*, v němž podle všeho nevidí *opus magnum* ruské literatury – myslím, že tento vystřízlivělý pohled na dlouho zakazované dílo je správný a jde v intencích, jež autor naznačil na počátku jako metodologické východisko. To se týká i jeho racionálního výkladu Mistra a Markétky.

Hralova *Ruská moderní literatura* je zdařilý pokus o syntézu, úspěšné dílo, které bude čteno i díky autorově schopnosti blýsknout se bonmotem nebo příléhavým citátem či kuriozitou. V čem by měl tedy spočívat kritický komentář kromě toho, co už bylo řečeno?

Problémem je určitý automatismus rozpětí slova „moderní“ pro ruské poměry: anglosaská Modern History začíná emblematicky rokem 1492, u nás moderní literatura začíná modernou – a tak to asi myslí i Hrala – tedy všechno, co vzniklo souběžně s modernou nebo po moderně: modernismus je slovo, které Rusové původně užívali v sovětském období pejorativně jako protiklad „pravdivého“ realismu, později jej přejali na Západě, zejména v angličtině, jako slovo neutrální i modernita je však pojem ještě širší související s pocitem životního stylu, se společenskými pohyby, s mentalitou. Kam tu patří postmoderna: je tedy něčím jiným (jak si někteří mysleli), nebo patří k moderní literatuře, tedy k literatuře epochy moderny, nebo je moderní literatura jen označením pro literaturu nejnovější od fin de siècle?

Hodně výkladově oslabena je literatura, která se zrodila v 50. letech 20. století: například J. Bondareva (nar. 1924), jehož dílo vlastně autor časově nedotáhl do současnosti, je interpretováno značně schematicky a ideově nepřesně.

Je škoda, že autor využívá komparativní metody jen sporadicky, nikoli systematické (česká recepce, jinak příležitostně francouzská, americká): ruská literatura je tak poněkud vyvázána z širších souvislostí, jež jsou jen občas připomenuty, zejména velikost ruské klasiky. Ale to nacházíme zcela běžně i v dějinách jiných národních literatur, tedy jistou sebestřednost, také u české: tam se nám často zdá, že byla snad jediná. Zvláště v případě multinacionálního a multikulturního Ruska by se měla vzít více v úvahu bi- a polyliterárnost některých autorů (když už jsme i my měli Dionýze Ďurišina a máme Ivana Dorovského a jiné): to se týká V. Nabokova, který nebyl především ruským autorem, alespoň soudě podle počtu anglických titulů, týká se to také Nerusů, kteří psali rusky (Č. Ajtmatov; ten je tu vyložen opravdu na malém prostoru – kdeže jsou ty časy, kdy se jím kdekdo zalykal a vedly se spory, kdo má to postavení, aby o něm mohl psát; když jsem jeho romány kritizoval, musel se k mé recenzi v Světové literatuře přidat jeden sovětský paján), chybí mi tu A. Kim, V. Sangí a Gennadiji Ajgímu, jehož tak miloval Z. Mathauser, je věnován doslova jeden řádek – kdo je vinen a co dělat?

Zejména s poezií je to „nahnuté“: to, co je věnováno např. Leonidu Martynovovi (nejsem si jist, zda bych ho radil k rockové poezii), nebo Belle Achmadulinové, Samuilu Maršakovi, Robertu Rožděstvenskému, Borisi Sluckému oproti jiným, např. věčně a pokaždé jinak politickému a publicisticky povrchnímu Jevgeniji Jevtušenkovi nebo vždy pružnému Andreji Vozněsenskému, který tak

oslnil v 60. letech, je oproti próze málo. Hodně také absentuje drama. Tu dává Hrala více průchod své náklonnosti, např. když věnuje podle mého názoru zbytečně mnoho pozornosti nabubřelé Leonovově Pyramidě, ale je to možná i proto, že poezie je čtenářsky nevděčná a drama se realizuje jinak a v dějinách pro širší veřejnost má být hlavně to, co by mohlo být skutečně a se zájmem čteno. Více je tu například o Bulatu Okudžavovi jako autoru historiosofických románů než jako o písničkáři, textaři a básníkovi. To je ovšem věc názoru a ctím koncepci autora, jehož díla si vážím.

Je tu vůbec málo tzv. periferních, okrajových žánrů, dětské literatury, science fiction (ale je tu), detektivky, triviální literatury jako takové (jejíž význam v současném Rusku a vlastně všude vzrůstá), vlastní sestry „velké“ literatury, bez níž by se v literatuře nic podstatného nezrodilo, ona je její „solí“.

Každá, byť dílčí interpretace by si zasloužila alespoň krátkého komentáře, ale na to zde není místo: obecně mohu jen potvrdit, že většina je velmi fundovaná a s většinou lze souhlasit.

Samostatnou kapitolou je pak „mezi řádky“ prezentovaná podoba české rusistiky: bohužel se tam dostaly jen zlomky z produkce mimo Velkou Prahu: za všechny uveďme pro doplnění alespoň knihu Vlasty Vlašínové o Saltykovu-Ščedrinovi, když už opomineme jinou knihu z meziválečného období od tehdejšího brněnského smluvního profesora ruské literatury Sergije Vilinského (její kniha o Korolenkově české recepci je uvedena), řadu knih M. Mikuláška (mj. o Majakovském), D. Kšicové (např. Secese. Od moderny k avantgardě) a dalších. Nemyslím, že by byly ve vztahu k moderní ruské literatuře irelevantní. Rád bych se tu více setkával s pracemi slovenských rusistů, nám snad nejbližších, ale také polských a jiných. Kniha tohoto typu a formátu – a mám tím na mysli spíše její polyfunkčnost – asi nesnese víc odkazů, ale snad by tu měla být více vidět mezinárodní rusistika jako taková. Ale po pravdě řečeno, ani jinde nevidím v podobných dílech příliš stop po pracích českých, slovenských, polských, snad jen nějaká německá a hlavně anglická, americká a ovšem ruská. Železná opona již není, ale zůstaly opony jiné.

Kdybychom tedy chtěli poněkud normativisticky posuzovat toto dobré dílo z hlediska shora uvedených kritérií, došli bychom asi k tomu, že se zde nikoli příliš silně uplatňuje estetické kritérium, méně také kritérium vývojového poetologického impulsu, více relativizační a reprezentační kritérium, slaběji zase komparativně vztahové, silněji národně politické a přiměřeně individuálně tendenční a ovšem i kritérium časové perspektivy.

Summa summarum: dílo se podařilo, jde o knihu, který u nás něco znamená a hlavně se skrze ni dále podpořil – po letech nuceného půstu – již takřka explozivní zájem o všechno ruské, zájem, jenž může být počátkem seriózního pohledu na jev, který je nejen světový, ale především výsostně evropský. Snad se časem dočkáme i nových dějin ruské literatury z pera mladé generace nebo že vznikne dílo jako produkt mezigenerační spolupráce – to by bylo ještě cennější.

Príspevek vznikl jako součást řešení projektu GA AV ČR IAA901640802.

